עקב ג

א. תנן במס' ברכות[1] „אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש", ובגמ' שם[2]: „מנא ה"מ א"ר אלעזר דאמר קרא[3] והיא מרת נפש, ממאי דילמא חנה שאני דהות מרירא לבא טובא, אלא א"ר יוסי ב"ר חנינא מהכא[4] ואני ברוב חסדך אבא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך, ממאי דילמא דוד שאני דהוה מצער נפשי' ברחמי טובא, אלא אמר ר' יהושע בן לוי מהכא[5] השתחוו להי' בהדרת קודש, אל תקרי בהדרת אלא בחרדת, ממאי דילמא לעולם אימא לך הדרת ממש כי הא דרב יהודה הוה מציין נפשי' (מקשט עצמו בבגדיו. רש"י) והדר מצלי, אלא א"ר נחמן בר יצחק מהכא[6] עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה".

והנה בירושלמי שם[7] איתא „ריב"ל אמר השתחוו להי' בהדרת קודש בחרדת קודש, ר' יוסי בן חנינא[8] אמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה", והיינו שהירושלמי לא ס"ל כהבבלי שנדחה הלימוד מ„השתחוו גו' בהדרת קודש" (ואשר הי מסקנא — וכ"ה בפוסקים[9] — היא (כדעת רנב"י) דילפינן לי' מ„עבדו גו' ביראה"), אלא שהירושלמי ס"ל דאפשר ללמוד הדין משני הכתובים.

ויתירה מזו מצינו בילקוט שמעוני, שעל הפסוק[10] „השתחוו להי' בהדרת קודש" מביא רק הלימוד דריב"ל[11], אף

---

1) רפ"ה.

2) ל, ב.

3) ש"א א, י.

4) תהלים ה, ח.

5) תהלים כט, ב. שם צו, ט. דה"א טז, כט. — וראה הערה 10.

6) תהלים ב, יא.

7) פ"ה ה"א.

8) ראה לקמן הערה 63.

9) ריי"ף ורא"ש ברכות שם (וכ"ה בפיהמ"ש להרמב"ם שם). שו"ע אדה"ז או"ח סצ"ג ס"ב.

ולהעיר מאגה"ת פ"י (צט, ב) „כובד ראש כו' לעורר רחמים כו' וכדיליף התם בגמ' מקרא דכתיב והיא מרת נפש".

10) מזמור צו שם (רמז תתנב). — והוא דלא כמסקנת התוס' (ברכות שם. וכ"כ בפי' מהר"ש סיריליאו לירושלמי שם) שפירשו שהכוונה למזמור כט (וראה גם ילקוט המכירי לתהלים מזמור כט). ו־י"ל שטעמו דהיל"ש, כי הכתוב במזמור כט פירשוהו חז"ל• (מגילה יז, ב — שהביאו התוס') דקאי על ברכה שלישית••, ו„כובד ראש" צ"ל לפני כל התפלה.

[ותמיהת התוס' דהו"ל להביא ראי' מהמשך הכתוב „חילו מלפניו••• כל הארץ" — יתרץ, דזה קאי על „כל הארץ" ולא יראת המתפלל. וראה חדא"ג מהרש"א ואהבת איתן לע"י ברכות שם].

11) ואף שביל"ש ש"א שם (רמז עח) הובאה כל סוגיית הבבלי, וביל"ש תהלים עה"פ עבדו (רמז תרכג) מובא רק הלימוד מעבדו גו' — הרי כיון שב־מזמור צו שם הביא רק דעת ריב"ל, באופן שכשאדם לומד חלק זה דהיל"ש „יודע" רק מדיעה זו (ובפרט שהיל"ש מביאו בלשון סתמית „שנו רבותינו"), מסתבר לומר, שלדעת היל"ש יש מקום להכריע

•) ולהעיר, שבגליון הש"ס לברכות (כח, ב) הביא גירסא שזוהי דעת ריב"ל.

••) אבל צ"ע, שהרי דרשה זו (על מזמור כט) הובאה בילק"ש (גם) במזמור צו שם לפנ"ז! ולכאורה עפ"ז גם בדרשה שלאח"ז על „השתחוו גו'" הכוונה לכתוב דמזמור כט. אבל א"כ אינו מובן מה בעי הכא (במזמור צו) כל דרשות אלו. ועצ"ע.

•••) כן הוא בתוס' לפנינו. והוא כל' הכתוב דה"א (שם, ל). אבל צע"ג אם יש מקום לומר שזוה כוונת התוס' (ובפרט ששם „חילו גו'" הוא בפסוק בפ"ע). ואולי הוא ט"ס וצ"ל „מפניו" כבתהלים צו שם (וכ"ה בחדא"ג שם).

שבפשטות י"ל שלא הביא שאר הלי־מודים מפני שזהו המדרש לפסוק זה*[11].

ויש לומר בפשטות, דהירושלמי לא ס"ל דחיית הבבלי "לעולם אימא לך הדרת ממש", שהרי מצינו בכו"כ מקומות שדרשינן "אל תקרי כו'" וגם הפירוש הפשוט דקרא[12], ותרווייהו איתנהו בי', הן הפירוש הפשוט והן הפירוש לפי ה"אל תקרי" [ואדרבה, ידוע הכלל[13], ש־הלימוד ד"אל תקרי" לא בא לעקור פשטות הכתוב, אלא להוסיף עליו]. וכמו"כ בנדו"ד, דאף שלמדין מ"השתחוו גו' בהדרת קודש" שצריכים לקשט עצמו בבגדיו ("הדרת ממש"), אפשר ליליף מיני'[14] גם "אל תקרי הדרת אלא חר־דת"[15].

אלא שעפ"ז צע"ק, מהי סברת הבבלי, שנדחה הלימוד מ"השתחוו גו' בהדרת קודש".

ב. ויובן בהקדם התמי', לכאורה, לאידך גיסא:

כיון שישנו פסוק מפורש "עבדו את ה' ביראה", מדוע לא נקטו כל המ"ד הלימוד מפסוק המפורש (ועד שריב"ל הוכרח לומר ד"אל תקרי" כמפורש בקרא ("בהדרת אלא בחרדת"))?

ולכן נ"ל, שיסוד הפלוגתא מהיכן ילפינן דין זה אינו משום דפליגי בפירוש הכתובים האלה[16], אלא דפליגי בתוכן הענין ד"כובד ראש" שצ"ל קודם התפלה, וכ"א נקט הכתוב המדבר בתוכן ה"כובד ראש" שצ"ל לפי דעתו.

[וזהו הטעם שהבבלי מסיק כרנב"י, לפי שס"ל שגדרו של "כובד ראש" הוא זה המודגש בכתוב "עבדו גו' ביראה"; ולהירושלמי — אין הכרע בדבר, ויש מקום לב' הדיעות (או שגדר ד"כובד ראש" הוא התוכן שב"השתחוו . . בחרדת קודש", או התוכן שב"עבדו גו' ביראה"); ואילו להיל"ש יש מקום להכריע כדעת ריב"ל].

ביאור הענין:

(למסקנא)* רק כדעת ריב"ל [וכן במזמור ב הביא רק הלימוד מ"עבדו גו' ביראה", כיון שלדעת הבבלי המסקנא היא כדיעה זו].

*11) וכן במזמור ב' שם הביא רק הלימוד מ"עבדו גו' ביראה". אבל ראה הערה שלפנ"ז.

12) אבל י"ל שכוונת הפירכא היא, כי הטעם שריב"ל דריש "אל תקרי" [שהוא רק כשיש קושיא בפשט הכתוב — של"ה חלק תושבע"פ לשונות סוגיות אות א (תג, ריש ע"ב)] — הוא (כמ"ש במפרשים) לפי שהוקשה לי' לריב"ל, ד"בהדרת קודש" משמעו שקאי על האדם, ואיך אפ"ל שבעת התפלה צ"ל בהדר ויופי (ראה הר"ף ועץ יוסף לע"י שם. וראה חדא"ג מהרש"א, פנ"י ועוד מפרשי הש"ס — עוד קושי בכתוב לפי פשוטו. ואכ"מ) — וע"ז מתרץ שיש לפרשו על האדם, ש"מציין נפשי' והדר מצלי", וכיון שאין קושיא בפשט שוב אין צריך לדרוש "אל תקרי".

ויש לומר, שהירושלמי ס"ל שהלימוד ד"אל תקרי" בנדו"ד הוא כהסוג "שאין לו קושיא בקריאה" והלימוד הוא רק "כמו סימנא בפיהם . . כדמות אסמכתא" (של"ה שם).

13) ראה אנציקלופדי' תלמודית ערך אל תקרי. וש"נ.

---

14) ולהעיר מפנ"י שם. עץ יוסף לע"י שם.

15) גם יש לומר, שריב"ל ס"ל שדין זה נלמד מ"הכון לקראת אלקיך" (עמוס ד, יב. שבת (י, רע"א) וכפרש"י שם "התנאה לפניו").

16) ובפשטות, הפירכות שבש"ס הן ממסדר הש"ס, שבא להוכיח כדעת רנב"י, ואין אלו טעמם של בעלי המימרות עצמם, דהם רק אמרו הלימוד כ"א לפי שיטתו בענין "כובד ראש", כבפנים. ואכ"מ.

*) אבל אין לומר שכוונת הי"ש היא רק להביא **כל** הלימודים שהובאו בגמ' (כל א' במקומו). אף שאין כן המסקנא — שהרי במזמור ה לא הביא דרשת ר"י בר חנינא מ"ואני ברוב גו' ביראתך".

בפירוש „אין עומדין כו' אלא מתוך כובד ראש" כתב רש"י „כובד ראש – הכנעה"[17], דהיינו שפלות[18] וביטול.

ועפ"ז מבואר הטעם ששאר המ"ד לא ניחא להו להביא הכתוב „עבדו את ה' ביראה" (כרנב"י) – כי מדת היראה (סתם) אינה הענין ממש של „הכנעה", שפלות. דאף שיש שייכות ביניהם ופעמים רבות זב"ז תליא, דמי שירא מה־שני מרגיש בדרך כלל הכנעה מפניו[19], מ"מ אינו מוכרח להיות כן, שהרי תתכן מציאות של יראה ופחד (כי חזק הוא ממנו) בלי רגש של הכנעה ושפלות (אלא שמצד יראתו ממנו נכנע אליו בפועל).

ועפ"ז מובן החילוק הכללי בין הכתובים הנ"ל (שמהם למדים הא ד„אין עומדין כו' אלא מתוך כובד ראש"):

מ"ד הראשון מביא הכתוב ד„והיא מרת נפש" – לפי שבזה מודגש ההרגש של הכנעה ושפלות, דמי שהוא במרירות ה"ה בהכנעה ושפלות.

אבל פשטות כתוב זה שחנה היתה „מרת נפש" בגלל מצבה הפרטי, שלא היו לה ילדים[20], ואין בזה שייכות להקב"ה.

משא"כ בכתוב ד„ואני גו' אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך", מתוארת התפלה בלשון „אשתחוה", שההשתחוואה היא להקב"ה, ביטול להשם: ויתירה מזה השתחוואה זו היא „ביראתך"[21], שאין זו רק מעשה השתחוואה לחוד, אלא היא תוצאה מיראת ה'.

כלומר: „יראה" זו אינה יראת עונש או אפילו יראת חטא (שירא לא רק מן העונש, אלא מעצם החטא[22], לעשות נגד רצונו ית') – אלא היא „יראתך", יראת השם, ירא בושת, בהכירו גדלות הא־ל,

---

17) ראה גם תר"י, חי' המיוחסים להריטב"א (ירושלים, תשד"מ), מאירי** ועוד שם. – וב־פיהמ"ש להרמב"ם שם „בכוונה וביראה". אבל בתרגום קאפח שם „הרצינות וההתכוננות".

18) ראה ס' המכתם ברכות שם „הכנעת ו־שפלות הרוח". וראה רמ"א (ושו"ע אדה"ז) או"ח סצ"ח ס"א. לקו"ת בלק עא, ג. שערי תשובה (לאד־מו"ר האמצעי) ש' התפלה (כג, ב ואילך). ובכ"מ.

ולהעיר שבכ"מ הובא בשם רש"י „הכנעה ושפ־לות" (והחרים תרל"א ע' טז. סה"מ תרס"ה ס"ע קצד. המשך תרס"ו ע' תפז. סה"מ תרע"ח ריש ע' צד. שם (הוצאת תשד"מ) ע' תלג. סה"מ קונטרסים ח"ב (תלז, א. תמ, ב). סה"מ תש"ז ע' 203. לקו"ד ח"ד תשעה, ב. ועוד).

[אבל בפרש"י לפנינו אין תיבת „ושפלות" (וכן אינה בהעתקת לשון רש"י באגה"ת פ"י שם. מאמרי אדה"ז על מארז"ל (ע' מב. מד). אוה"ת על מארז"ל (ע' יג. יח). אוה"ת שמות ע' רמו. ויקרא (כרך ב) ע' תמג. ועוד). ונ"ל שהכוונה במקומות הנ"ל רק לתוספת ביאור על פרש"י בענין ההכנעה*].

19) ראה תר"י וריטב"א הנ"ל „צריך שישב באימה והכנעה" (ועד"ז ברע"ב שם). וכן בטושו"ע א"ח סצ"ג ס"ב „באימה והכנעה" (וראה שו"ע שם סנ"ג סי"א. אדה"ז שם ס"ד). – אבל בשו"ע אדה"ז שם סצ"ג ס"ב שינה מל' הטושו"ע וכ' „שהיא הכנעה מאימת הקב"ה". וראה הערה 21.

20) ש"א א, ב.

21) ועפ"ז מובנת הדגשת אדה"ז בשו"ע שם „הכנעה מאימת הקב"ה" – לא סתם שפלות (שאפ"ל בכתוב „והיא מרת נפש"). והיינו, דמ"ש „עבדו גו' ביראה" (אף שלא נאמר „ביראתו") הכוונה ל„אימת הקב"ה".

22) ראה תוי"ט סוף סוטה. לקו"ת מטות פב, א. ועוד.

---

*) ונדפסו לפנ"ז בשם שיטה להר"א אלשביל. וכן (בקיצור) בשם שטמ"ק למס' ברכות.

**) ושם: הכנעת הלב ושחיית הקומה כו'. וראה גם פי' ריבב"ן שם (וא"כ „כובד ראש" אינו משל (כפי' התר"י וריטב"א הנ"ל). וראה פנ"י שם).

*) ראה בפרטיות אג"ק כ"ק אדמו"ר שליט"א ח"ב ע' שפט. המו"ל.

ובלשון הרמב"ם[23] „בשעה שיתבונן (בגדלות הא־ל) כו' מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא ברי' קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות", „בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו כו' יירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כו' וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלימה ריק וחסר". וזהו"ע „כובד ראש" — הכנעה (ושפלות) קמי' ית'.

[אלא שבזה גופא מוסיף ריב"ל הלימוד מהכתוב „השתחוו גו' בהדרת קודש" — כי בזה מודגשת עוד יותר דרגא זו של יראה וביטול, כדלקמן סעיף ד].

אך רנב"י ס"ל, שמספיק לפני ה' תפילה ההכנעה בפועל כלפי הקב"ה, שבאה גם ע"י יראה סתם (באיזו דרגא שהיא), ולכן מביא הכתוב ד„עבדו את ה' ביראה".

ג. ויש לומר, שיסוד פלוגתתם הוא — בגדר ד„כובד ראש" בענין התפלה, שיש לפרשו בכמה אופנים (ובלשון הרגצובי[24]: פועל, פעולה או נפעל):

א) „כובד ראש" בנוגע להגברא ה־מתפלל („פועל"), שכדי שהאדם יהי' במצב שיוכל להתפלל כראוי לפני הקב"ה, צריך לעורר בעצמו רגש ההכנעה, „כובד ראש". בלשון הראשונים[25] שהתפלה צ"ל „מתוך הכנעה וישוב הדעת, לכוין הדברים שיצאו מפיו".

ב) „כובד ראש" בנוגע להחפצא ד־תפלה („פעולה"), שהענין דתפלה[26] דורש שהאדם יהי' במצב של „כובד ראש"[27].

ג) „כובד ראש" בנוגע לאופן קבלת התפלה אצל הקב"ה (ה„נפעל" כביכול) — שכדי שתהא התפלה רצוי' לפניו[28], וימלא בקשת המתפלל, צריך האדם להיות במצב של „כובד ראש".

ובהתאם לזה הוא החילוק בין ה־כתובים (הנ"ל) שמהם למדים זה:

הטעם שרנב"י ס"ל שלענין „כובד ראש" מספיקה „יראה" (שבכתוב „עבדו גו' ביראה"), הוא לפי שס"ל ד„כובד ראש" בא להכשיר את הגברא שיהי' במצב של יישוב הדעת הדרוש לתפלה. ולזה מספיק שירגיש יראת ה' באיזו דרגא שהיא, כי תנועת היראה (אפילו אם אינה אלא יראת עונש או יראת חטא) פועלת על האדם, שבעמדו לפני ה' לבקש את צרכיו ממנו ית', יתפנה משאר מחשבותיו ויתפלל בישוב הדעת וכוונה הרצוי';

המ"ד דיליף לה מהכתוב „והיא מרת

---

23) הל' יסוה"ת פ"ב ה"ב. שם פ"ד ה"ב.

24) ראה מפענח צפונות פי"ב.

25) ריטב"א הנ"ל. פי' הרא"ה ברכות שם. וראה גם פי' מהר"ש סיריליאו לירוש' שם. וכן משמע במאירי שם.

ועפ"ז, המשך המשנה ד„חסידים הראשונים כו' היו שוהין שעה אחת כו'" הוא ראי' והמשך ל„אין עומדין כו' אלא מתוך כובד ראש". וראה הערה 27.

26) ועפ"ז י"ל נפק"מ למעשה, שכובד ראש אינו רק הכנה לפני התפלה, אלא צ"ל בעת התפלה עצמה (ראה שושנים לדוד למשניות שם. פנ"י שם. ועוד. ולהעיר משו"ע אדה"ז סצ"ח ס"א „בשעת התפלה בדברים המכניעים את הלב". ועיין אגה"ת ספ"י. ואכ"מ).

27) וראה תוס' ר' יהודה החסיד ברכות שם (ד"ה מנא ה"מ) „דאי לא קרא לא הוה צריך אלא כוונת הלב". ומשמע דכובד ראש אינו חלק ותנאי בענין הכוונה. — ועפ"ז הבבא ד„חסידים הראשונים" הוא ענין בפ"ע (דקאי רק על ההכנה לתפלה).

28) ראה תר"י וריטב"א הנ"ל „שישב באימה והכנעה כדי שתהא תפלתו רצוי' ומקובלת". וכן מפורש במדרש תהלים מזמור קח (וילה"ש שם רמז תתסז) „אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש כו' כדי שישמע הקב"ה תפלתם".

נפש", שבו מודגש רגש המרירות (כנ"ל) – ס"ל, ד"כובד ראש" פועל שתפלתו תתקבל אצל הקב"ה[29], וכמפורש בכתוב[30] "ואל זה אביט אל עני ונכה רוח" (וכמבואר בכ"מ[31] שהקב"ה שומע אל תפלת העני).

ולכן אין נפק"מ מהי סיבת המרירות – כבכתוב "והיא מרת נפש", שהמרירות באה מפני שלא היו לה ילדים – כי רגש השפלות גורם שהקב"ה ישמע אל תפלה וימלא הבקשות:

ואילו להמ"ד דילפינן לה מהכתוב "אשתחוה גו' ביראתך" (או מ"השתחוו לה' בהדרת קדש") – המורה על יראה מחמת בושת וביטול לגבי הקב"ה – ה"ז נוגע להחפצא דתפלה, כי מעשה התפלה דורש שהאדם "יראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה"[32], שבלי זה אין כאן חפצא של תפלה[33], והרגש זה (ש"עומד לפני השכינה") קשור בזה שהאדם הוא במצב של הכנעה ושפלות באופן ש־מתבטל לגבי רוממות הא־ל (שעומד לפניו).

ד. ובזה יש לבאר הטעם שריב"ל לא הסתפק בכתוב ד"ואני גו' אשתחוה גו' ביראתך" אלא יליף לה מ"השתחוו לה' בהדרת קודש, אל תקרי בהדרת אלא בחרדת" – שיש לומר, שטעמו הוא בעיקר מצד תוכן הכתוב – שדוקא בכתוב זה מודגש ביותר ביטול להשם:

(א) חרדה – אינה יראה סתם, אלא ביטול שחודר בכל מציאותו[34] עד שגו־רם לחרדה. (ב) "(חרדת) קודש" – היינו שהאדם מרגיש קדושת הקב"ה, שזה מביאו לידי חרדה, יראת בושת[35] כנ"ל [משא"כ בלשון "יראתך" סתם, נכללים כל אופני יראת ה', גם יראת עונש ויראת חטא].

ועפ"ז יש לומר, שזה שבכתוב נאמר "הדרת קודש" (וריב"ל הוצרך לדרוש "אל תקרי בהדרת אלא בחרדת"), לא רק שאינו סתירה לדרשת ריב"ל, אלא אדרבה, זה נוגע להענין ד"כובד ראש" [וכנ"ל הכלל ב"אל תקרי", שאינו בא לעקור פירוש הפשוט, אלא להוסיף עליו] – כי כדי להגיע ל"חרדת קודש", יראת בושת, הוא ע"י ההתבוננות ב"הד־רת קודש", הדרו וגדלותו של הקב"ה, כמבואר ברמב"ם (הנ"ל)[23] ד"היאך היא הדרך . . ויראתו בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים כו'", ובלשון הרמ"א[36] שלפני התפלה על האדם להתבונן "ברוממות הא־ל ובשפ־לות האדם".

ה. ויש לומר שרנב"י, הסובר ש"כובד

---

29) אף שגם כוונת התפלה שייכת לקבלת התפלה (ראה ריטב"א הנ"ל שמצרף שני הדברים, "לכוין הדברים כו' כדי שתהא תפלתו רצוי' ו־מקובלת") – הרי זהו ענין נוסף בכוונה, משא"כ השפלות בתפלה (המדובר בפנים) עיקר ענינה רק כדי שתהא תפלתו נשמעת.

30) ישע' סו, ב.

31) ראה משפטים כב, כב. שם, כו. וראה סוטה ה, ב (סנה' מג, ב) "מי שדעתו שפלה כו' אין תפלתו נמאסת שנאמר (תהלים נא, יט) לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה". וראה מעלת תפלת עני ע"ד החסידות – סה"מ תרכ"ז ע' שצח ואילך. סה"מ קונטרסים ח"א קיח, ב ואילך.

32) ל' הרמב"ם הל' תפלה פ"ד הט"ז.

33) ראה חדושי הגר"ח על הרמב"ם הל' תפלה שם. וראה בכ"ז לקו"ש חכ"ב ע' 116 ואילך ובהערות שם.

34) ראה מאמרי אדה"ז – אתהלך לאזניא (ע' קיט. קכב ואילך). מאמרי אדמו"ר האמצעי דברים ח"ג (ע' תתקנב ואילך). – וראה לקו"ת ר"ה ס, סע"א.

35) ולהעיר, ש"קדש" הוא בחי' חכמה (רע"מ בא מג, ריש ע"ב. זח"ג צד, ב. ובכ"מ), יראה עילאה.

36) או"ח סצ"ח. שו"ע אדה"ז שם.

ראש" הו"ע היראה (סתם), וריב"ל, ה־סובר דקאי על יראת בושת, ביטול בתכ־לית („חרדת קדש") — לשיטתייהו אזלי:

במשנה סוף סוטה נמנו כמה דברים שבטלו „משמת" תנא פלוני, וביניהם „משמת רבי בטלה .. יראת חטא", ובגמ' שם „א"ר נחמן[37] לא תיתני יראת חטא דאיכא אנא". ונת' במ"א[38] שכוונת ר"נ היא, שא"א לומר שנתבטלה לגמרי מדת יראת חטא, שהרי א"א בלאו הכי [עד שגם בדורות הירודים ביותר, ואפילו בדרא דעקבתא דמשיחא (המתואר בגמ' שם) ישנה מדת יראת חטא — אלא שהיא דרגא פחותה ביראה].

וע"ז אמר ר"נ „דאיכא אנא" — ש־הייתה אצלו דרגא זו דיראת חטא סתם, כמסופר בגמ'[39] ש„אימי' דרנב"י אמרי לה כלדאי בריך גנבא הוה, לא שבקתי' גלויי רישי' אמרה לי' כסי רישיך כי היכי דתיהוו לך אימתא דשמיא כו' יומא חד כו' נפל גלימא מעילוי' רישי' .. אלמי' יצרי' כו'" — היינו ש(בתחילת עבודתו) היתה דרגת יראתו באופן שהוזקק לגלימא (מזכיר תמידי), ודרגא זו ביראת חטא א"א שתתבטל („לא תיתני יראת חטא"), ושייכת לכל או"א מישראל בכל מקום ובכל זמן.

וגם כאן אזיל לשיטתי', שה„כובד ראש" הנדרש מכאו"א מישראל לתפלה אינה דרגא נעלית ביראה (שאינה שווה לכל נפש), אלא היא יראה סתם, וכנ"ל.

וריב"ל דס"ל ש„כובד ראש" הוא (לא יראה (יראת חטא), אלא) „חרדת קדש" תכלית הביטול — לשיטתי' אזיל, שס"ל[40] „ענוה גדלה מכולן" (מכל המעלות שנמנו בברייתא דר' פינחס בן יאיר[41]), כולל גם יראת חטא, כי לדעתו עיקר המעלה הוא הביטול והשפלות, וכמבואר בזה[42] ש„ענוה גדולה מכולן" קאי על ענוה שהיא ביטול בעצם — ולכן ס"ל בנדו"ד שזוהי מעלת ה„כובד ראש" שצ"ל ב־תפלה, „חרדת קודש".

ויש להוסיף, שגם בזה שריב"ל ס"ל שכובד ראש נוגע לעצם החפצא דתפלה (כנ"ל) — לשיטתו אזיל, שאמר[43] „בא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב"ה .. מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם שנאמר[44] זבחי אלקים רוח נשברה".

דהנה „תפלה (ש)היא במקום עבו־דה"[45], אלא שבזה גופא, הרי „תפלות כנגד תמידין תקנום"[46] (שהן רק עולות, המכפרות על מ"ע לחוד[47]), משא"כ ע"י השפלות „מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם". שמזה מובן, שכאשר אדם משפיל עצמו בתפלתו, ה"ז פועל עילוי שלא בערך בתפלתו[48],

---

37) היינו ר' נחמן בר יצחק (רש"י מגילה כח, ב). ובמ"א נת' (לקו"ש חי"ג ע' 31 הערה 15) שגם להתוס' שס"ל שסתם ר"נ הוא ר"נ בר יעקב (תוד"ה אנא גיטין לא, ב) — ר"נ דסוף סוטה הוא ר' נחמן בר יצחק. ע"ש. וכ"ה גירסת הע"י שם.

38) שיחות ערב חה"ש וחה"ש תשל"ה. ועוד.

39) שבת קנו, ב. וראה לקו"ש שם (ע' 31 ואילך) — באו"א.

40) ע"ז כ, ב.

41) ע"ז שם. סוף סוטה. ועוד. — וראה לקמן הערה 62.

42) ראה לקו"ת מטות פא, סע"ד ואילך. לקו"ש שם ע' 36 ואילך.

43) סוטה ה, ב. סנהדרין מג, ב.

44) תהלים נא, יט.

45) ל' רש"י ברכות כאן ד"ה עבדו.

46) ברכות כו, ב (מאמר ריב"ל).

47) ראה אגה"ת פי"א (ק, ב) „והתמיד שהוא קרבן עולה מכפר על מ"ע בלבד".

48) ולהעיר מהמשך מאמר ריב"ל „ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת" — המדגיש ג"כ פעולת השפלות בענין התפלה (אלא שזהו בנוגע להנפעל,

שאינה רק „עבודה" של קרבן עולה לחוד, אלא עבודה של „כל הקרבנות כולם".

וי"ל שלדעת ריב"ל זהו תוכנו של כובד ראש, שבא לפעול שתפלת האדם תהי' כנגד כל הקרבנות כולן[49], ומובן, שלזה דרושה דרגא נעלית ביותר בהכנעה ושפלות, יראת בושת כנ"ל.

ו. ויש להוסיף ביאור בשיטת ריב"ל ב„כובד ראש", ע"פ פירוש הרב המגיד[50], ד„אין עומדין כו' אלא מתוך כובד ראש . . אל תתפלל בשביל דבר שחסר לך . . תתפלל על הכבידות שיש בראש . . בשכינה כביכול"; „שיהי' כל כוונת תפלתו להשפיע בשכינת עוזו . . כובד ראש היינו כובד של רישא דכל רישין"[51].

ולכאורה צ"ע[52], שהרי זהו היפך גדר התפלה ע"פ הלכה, שענינה בקשת צרכי האדם דוקא[53]? וי"ל הביאור בזה[53], ש־כוונת הה"מ היא שצריך האדם להיות בדרגא נעלית בעבודת ה', שבטל לגמרי קמי' ית', ועד שכל מציאותו אינה אלא ביטולו לה'. ובמילא זוהי „בקשת צרכיו" — כי אינו צריך כלום לעצמו, וכל דאגתו וצרכיו אינם אלא „צורך גבוה", שיתמלא רצון השכינה. ולכן מתפלל על „כובד" וחסרון השכינה כביכול, „רישא דכל רישין".

וי"ל שזוהי דרגת ריב"ל שנכנס[54] חי לגן עדן, שענין כזה — שהגוף הגשמי יעלה לגן עדן — הוא תוצאה מזה שהאדם בטל כ"כ לגבי קדושתו ית' עד שדברים גשמיים אינם תופסים מקום אצלו כלל, וגופו עם כל עניניו אינם אלא כלי לנשמתו (שהיא „חלק אלקה ממעל ממש"[55]), ולכן גוף כזה יכול להכנס חי לגן עדן (מקום הרוחניות).

וזהו שס"ל לריב"ל ש„כובד ראש" היינו דרגת יראת בושת, שהוא ביטול בתכלית; ואז תפלתו היא מתוך „כובד ראש" — „רישא דכל רישין", כנ"ל.

ז. ע"פ כל הנ"ל יש לבאר פלוגתת הבבלי והירושלמי (הנ"ל סעיף א) — שהבבלי מסיק שהלימוד הוא מ„עבדו גו' ביראה", ובירושלמי הובאו למסקנא ב' הלימודים („השתחוו גו' בהדרת קודש" ו„עבדו גו' ביראה"):

בבל הוא מצב של גלות, שאין שם גילוי הקדושה, ועד שגם על תלמוד בבלי אמרו[56] „במחשכים[57] הושיבני", מצב של חושך והעלם והסתר — ולכן בתלמוד בבלי מסיק (כדעת רנב"י) דילפינן „כובד ראש" מ„עבדו את ה' ביראה",

---

שתפלתו תתקבל). וכבר שקו"ט במפרשים, מהו החידוש ב„ולא עוד אלא שאין תפלתו נמאסת", דמשמע שזהו חידוש יותר גדול מ„הקריב כל הקרבנות כולם". ואכ"מ.

49) אלא שצע"ק לשון המשנה „אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש", דמשמע שזהו ענין לעיכובא בעצם ענין התפלה.

50) או"ת ד"ה אין עומדין (קח, ג). שם ר"פ ויגש (יט, ג). וראה ד"ה אין עומדין במאמרי אדה"ז ואוה"ת על מרז"ל הנ"ל הערה 18 ובהנסמן במ"מ שם. וכן בשאר מקומות שצויינו בהערה הנ"ל.

51) ולהעיר משנות אליהו (להגר"א) ברכות שם בפי' המשנה „שיכונו את לבם לאביהם שבשמים" — „פי' שאסור לכוין בתפלה לצורך עצמו אך להתפלל שיהיו כל ישראל בתכלית השלימות ויהי' נשלם כנסת ישראל למעלה, אבל לא לצורך עצמו".

52) וראה בארוכה לקו"ש חכ"ג ע' 217 ואילך. וראה לקו"ש חי"ט ע' 293 ואילך.

53) ראה רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ב־ד. ספהמ"צ להצ"צ שרש מצות התפלה בתחלתו. וש"נ.

54) כתובות עז, ב.

55) ל' התניא רפ"ב.

56) סנהדרין כד, א.

57) איכה ג, ו.

דהיינו יראת חטא (כנ"ל בארוכה), כי במצב של „בבל" (חושך) מודגש שא"א לתבוע מאיש ישראל יותר מדרגא זו ביראת ה'[58];

משא"כ בתלמוד ירושלמי – תורת א"י[59], ששם „עיני ה"א בה מרשית השנה ועד אחרית שנה"[60], יותר קל להגיע למדריגות נעלות יותר ביראת ה'[61], ולכן הובאה שם גם דעת ריב"ל[62] (ואדרבה, דיעה זו הובאה לראשונה שילפינן לה מ„השתחוו לה' בהדרת קודש, בחרדת קודש"[63].

ויש לומר, דזה שהילקוט (עה"פ השתחוו גו') מביא רק דעת ריב"ל, הוא לפי שבחלק המדרש שבתורה – ש„רוב סודות התורה . . גנוזים באגדות"[64] – מודגש התוכן הפנימי של „כובד ראש", ולכן יש מקום להכריע (רק) כדעת ריב"ל, ש„כובד ראש" היינו הביטול ד„חרדת קודש" (ועד ל„כובד ראש" לפי פירוש הרב המגיד" – „כובד ראש" – „רישא דכל רישין").

ויש לומר, שמצד פנימית הנשמה שבכאו"א, ביכולתו של כאו"א להגיע גם לדרגא זו, עכ"פ „שמץ מנהו ואפס קצהו",

ואזי התפלה נשמעת, שנשפע כביכול „בשכינת עוזו", ש„ימולא . . לעילא"[65] החסרון העיקרי – זה ד„שכינתא בגלותא", ע"י קיום היעוד[66] „ושב ה"א את שבותך", „שהקב"ה שב עמהן", בגאולה האמיתית והשלימה, במהרה בימינו ממש.

(משיחת י"ג תמוז תשל"ה)

---

58) ולהעיר, שרי נחמן הי' מחסידי דבבל (פרש"י מגילה שבהערה 37. וראה לקו"ש חי"ג ע' 32 הערה 21).

59) ראה שערי אורה ד"ה בכ"ה בכסלו פנ"ד ואילך. סה"מ תש"ח ע' 121 ואילך. ועוד.

60) עקב יא, יב.

61) וראה בארוכה לקו"ש בהעלותך תש"נ – ע"ד החילוק בין סיום מס' סוטה בבבלי ובירושלמי. ע"ש.

62) ולהעיר, שלפי שיטת (וגירסת) התוס' (ע"ז כ, ב), ס"ל להירושלמי שברייתא דר' פינחס קאי בשיטת ריב"ל ד„ענוה גדולה מכולן" (משא"כ להבבלי) – ראה לעיל סעיף ה (ולקו"ש חי"ג שנסמן שם).

63) ולהעיר, שגם הלימוד מ„עבדו את ה' ביראה" הובא בירושלמי (לא בשם רנב"י, אלא) בשם ר' יוסי בר חנינא (שבבבלי הובא משמו הלי־מוד מ„ואני גו' ביראתך"). וי"ל שלהירושלמי „עבדו גו' ביראה" אינה יראת חטא (כדעת רנב"י) אלא מדריגה נעלית ביראה.

64) הל' ת"ת לאדה"ז פ"ב ס"ב (ע"פ ספרי פרשתנו יא, כב. רמב"ן בסהמ"צ מ"ע ז). וראה גם הקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש (ד"ה אח"כ ראה).

65) או"ת שם ר"פ ויגש.

66) נצבים ל, ג. מגילה כט, א. ועוד. פרש"י עה"פ.